

Dr Nataša VUJISIĆ- ŽIVKOVIĆ
Filozofski fakultet
Beograd

Pregledni naučni rad PEDAGOGIJA LXII, 4, 2007. UDK: 37.05

VASPITANJE ČOVEKA: FREBELOV PRIMER – povodom 225 godina od rođenja¹ –

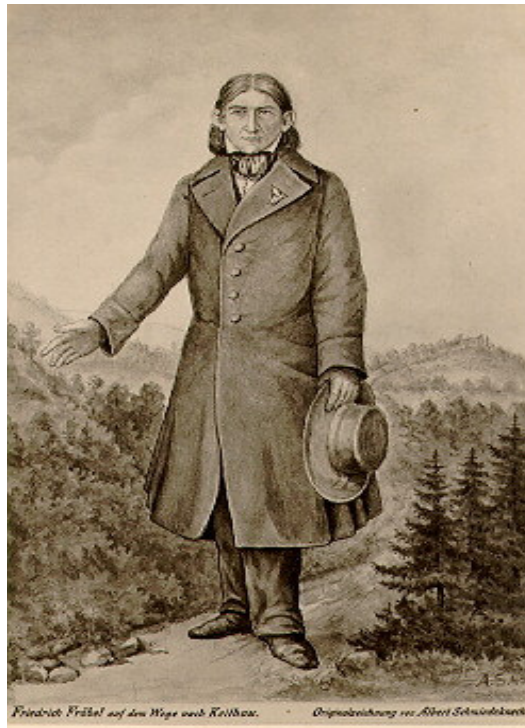
Rezime: Ove godine navršava se 225 godina od rođenja velikog nemačkog pedagoga Fridriha Vilhelma Avgusta Frebela. U ovom članku bavili smo se Frebelovim profesionalnim radom, predstavljajući, istovremeno, ključne momente njegovog privatnog života. Frebelova biografija kod nas je oskudno obrađivana, dok se u inostranoj pedagoškoj historiografiji poslednjih decenija naglasak stavlja na istraživanje širenja pokreta dečjih vrtova, učešće žena u njemu i institucionalizaciju obrazovanja vaspitačica.

U ovom radu pokušali smo da damo prikaz Frebelovog života i praktičnog pedagoškog rada upravo iz aspekta formiranja ideja koje su mu obezbedile trajno mesto u istoriji pedagogije. Pri tome služili smo se autobiografskim i biografskim izvorima koji do sada nisu korišćeni u našoj literaturi.

Ključne reči: Fridrih Frebel, dečji vrt, obrazovanje vaspitačica.

U istoriji pedagogije Fridrih Frebel nije izuzetak po osujećenjima i osporavanjima koja je trpeo, već po brzini kojom su se njegove ideje širile i prihvatale, da bi tako neopozivo promenile dotadašnje shvatanje vaspitanja. Frebelovi apostoli bile su žene; njegov sistem osporiće jedna žena – Marija Montesori. Istraživanja odnosa između feminizma i pokreta dečjih vrtova dovela su tokom poslednjih decenija do toga da se pedagoški istoriografi više bave frebelijankama nego Frebelom. Ne umanjujući značaj društvenih promena koje su doprinele pojavi žena na javnoj pedagoškoj sceni, 225-godišnjica rođenja prilika je da se razlozi »otkrića žene kao vaspitačice« u pedagogiji XIX veka potraže i u Frebelovom životu i njegovoj ličnosti.

¹ Članak je rezultat rada na projektu br. 149055, *Promene u osnovnoškolskom obrazovanju – problemi, ciljevi, strategije* (Učiteljski fakultet u Beogradu), koji podržava Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine Republike Srbije (2006–2010 god.).

Fridrih Vilhelm Avgust Frebel (1782–1852)

Autobiografski i biografski izvori za proučavanje Frebelovog rada

Dva Frebelova pisma, jedno namenjeno vojvodi od Majningena iz 1827. godine, i drugo upućeno profesoru Krausu 1828. godine, objavljena su posle njegove smrti i 1886. godine doživela englesko izdanje pod naslovom *Autobiografija Fridriha Frebela*. Narednih decenija, ona će postati osnovni izvor za upoznavanje Frebelovog života. Poput većine intelektualaca svoga doba, Frebel je bio strastveni pismopisac. Njegova saradnica i druga supruga Lujza Levin svedoči da je Frebel pisao »svoja bezbrojna i duga pisma« noću, dok bi se u toku dana, u vreme kratkih odmora nakon obroka, povlačio u radnu sobu i nastavljao pisanje.

Pismo vojvodi od Majningena iz 1827. godine nije završeno i verovatno nikada nije poslato adresantu. Epistolarna forma omogućila je Frebelu da opiše i predstavi sećanja i refleksije o događajima i ličnostima važnim u njegovom životu. Frebel piše o svom detinjstvu, školovanju, boravku u Pestalocijevom Iverdonu, osnivanju i radu Opšteg nemačkog pedagoškog instituta u Kajlhau. Pismo ima više od sto stranica. Vojvoda od Majningena, pored baronese fon Marenholz Bilov, pripada malom krugu nemačkih aristokrata revolucionarnog doba koji su podržavali liberalne socijalne projekte, uključujući i Frebelov pedagoški program. Vojvoda je bio spreman da finansira Pedagoški institut u Helbi za koji se Frebel ozbiljno pripremao nakon finansijskog kraha škole u Kajlhau. Frebel piše autobiografsko pismo u nameri da pridobije vojvodu za svoje planove. Institut u Helbi ipak nije otvoren. Vojvoda odlučuje da umesto Instituta

finansira skromniji projekat eksperimentalne škole sa manjim brojem učenika, što Frebel nije prihvatio.

Drugo Frebelovo pismo, profesoru Krausu, pisano je 24. marta 1828. godine. Karl Kristof Fridrih Kraus bio je profesor filozofije na Univerzitetu u Jeni, a Frebel se s njim upoznao 1828. godine u Getingenu. O njihovom prvom susretu jedan od Krausovih studenata, Leonardi², piše na sledeći način: »Vodili su dug i interesantan razgovor o pedagoškim temama. Kraus je upoznao Frebela, između ostalog, sa radom Jana Amosa Komenskog, predstavio ga je akademskom krugu u kome je Frebel ostavio veliki i upečatljiv utisak.« U *Pismu Krausu* opisan je Frebelov povratak na studije, konačno opredeljivanje za pedagoški rad, osnivanje i rad škole u Kajlhau do 1825. godine, tj. do krize u koju je nakon poraza revolucionarnih ideja zapala.

Treći izvor o Frebelovom životu i radu na koji smo se u ovom radu oslonili jeste esej Johana Arnolda Baropa »Kritički momenti u Frebelovoj zajednici«, objavljen 29. novembra 1862. godine. Barop se pridružio školi u Kajlhau 1828. godine i u eseju piše o Frebelovom radu u Švajcarskoj (u Vartensiju, Vilisu i Burdorfu), o povratku u Prusku i radu na otvaranju prvog dečjeg vrta u Bad Blakenburgu, zahvatajući Frebelov profesionalni život u periodu od 1828. do 1840. godine.

Sledeći izvor jeste kratak spis od 22 strane Lujze Levin, Frebelove druge žene, pisan krajem 19. veka pod naslovom »Sećanje na Fridriha Frebela«. Lujza je postala član Frebelove zajednice 1845. godine. Njena »Sećanja« ispunjena su toplim i snažnim emocijama. U njima slika Frebela u poodmaklim godinama kako nastavlja rad sa decom, do kraja obuzet igrom, pesmom, šetnjama u prirodi...

Na kraju, kao izvor poslužio nam je i spis memoarskog karaktera baronese Berte Marije fon Marenholc Bilov »Sećanje na Frebela«, koji je prvi put objavljen 1878. godine u časopisu Opšte pedagoške zajednice. Baronesa je upoznala Frebela 1848. godine, njihovo je prijateljstvo postalo snažno i plodotvorno – susreti su ispunjeni razgovorima koje baronesa svakodnevno beleži. U njenim »Sećanjima« Frebel je prorok, moralni vođa, mistik koji živi na rubu društva.

Najvećom kolekcijom Frebelovih i spisa njegovih savremenika i sledbenika raspolažu Pestolaci-Frebelov dom u Berlinu (osnovan 1873. godine) i Frebelov arhiv za istraživanje detinjstva pri Frebelovom koledžu Univerziteta u Roehamptonu. Frebelov koledž osnovan je 1892. godine i do danas nastavlja tradiciju obrazovanja vaspitača. Arhiv poseduje bogatu kolekciju pisanih izvora, Frebelove članke, pisma, knjige (uključujući prvo izdanje *Materinskih pesama* na nemačkom jeziku), časopis prvog Frebelovog društva osnovanog u Velikoj Britaniji »Dečji život«,³ udžbenike osmišljene po Frebelovom programu, zapisnike, fotografije, beleške Frebelovih učenika...

Detinjstvo i školovanje Fridriha Frebela

Fridrih Vilhelm Avgust Frebel rođen je 21. aprila 1782. godine kao šesto dete pastora Johana Jakoba i Jakobine Elenore Frederike Hofman. Detinjstvo provodi u Obervajsbahu, varošici pored Rudolsštata (Tiringija) u Pruskoj. Kada je imao devet meseci, umire mu majka. Smatra se da je ovaj gubitak ostavio trag u Frebelovim pedagoškim pogledima, a najpre kroz idealizaciju materinstva. Frebelov otac bio je pastor i

² Videti u *Autobiography of Friedrich Froebel*, 1886.

³ Potonji »Bilten nacionalnog Frebelovog udruženja«, tj. »Frebelov časopis«.

za njegovo ime vezuje se završetak izgradnje najveće luteranske crkve u Tiringiji (1779) koja je mogla da primi oko dve hiljade ljudi.

Frebelov otac, sveštenik luteranske crkve, vaspitava sinove u strogom religioznom duhu. Od najranijeg uzrasta, Frebel sluša teološke rasprave u očevoj kući. Otac je pretplaćen na nekoliko teoloških časopisa i u porodičnom domu okupljali su se prijatelji zainteresovani za religijske teme. Frebelova starija braća aktivno učestvuju u ovim razgovorima. Redovno pohađanje crkve, učešće u službi, slušanje očevih propovedi i teoloških rasprava u očevom domu, sve to je kod Frebela još u najranijem detinjstvu formiralo snažan emotivni i lični odnos prema religiji.

Frebel piše da je, u suštini, odrastao bez oba roditelja. Zauzet pastorskim dužnostima i, naročito, poslovima vezanim za izgradnju lokalne crkve, otac je vaspitanje najmlađeg sina prepustio slugama, a ovi su Frebela ostavili na staranje braći koja su se prema njemu odnosila sa naročitom brižnošću. Prijateljstvo, bliskost između braće koju su uspostavili u ranom detinjstvu održavani su i kasnije u zrelim godinama. Najstariji brat, Avgust, umro je u ranoj mladosti. Drugi brat, Kristofer, postao je sveštenik. Umro je 1813. godine od tifusa. Njegovi sinovi, Julius, Karlo i Teodor, pridružuju se Frebelovoj zajednici 1816. godine u Grajshajmu. Treći brat, Kristijan, pridružio se Frebelovoj zajednici 1820. godine, a četvrti, Traugot, završio je studije medicine u Jeni i radio kao lekar u Štadilmu.

Ponovna očeva ženidba u Frebelovoj četvrtoj godini nije nadoknadila rani gubitak majke. Maćeha je bila zauzeta kućnim poslovima i svojom decom. Ostalo je zabeleženo da se nikada nije direktno obraćala Frebelu i da je u njegovom prisustvu koristila bezlično »on«. Stalno ga je optuživala za sve nesporazume i sukobe do kojih je u kući punoj dece često dolazilo. Nezaštićen od oca, zapostavljen, Frebel je rano formirao sklonost ka povlačenju, osamljivanju i introspekciji.

Dok je mladi Pestaloci imao problema u učenju matematike, Frebel navodi da je najviše poteškoća imao u učenju čitanja. Tradicionalni metod koji je otac primenio u obučavanju sina nije se pokazao efikasnim i on brzo odustaje od poučavanja. Štaviše, iako je u Obervajzbahu postojao vojni internat za dečake, po očevoj odluci Frebel pohađa lokalnu osnovnu školu za devojčice. Ovakva odluka posledica je očeve niske procene sinovljevih sposobnosti. Pokazalo se, međutim, da je očev izbor škole odgovarao Frebelovoj prirodi. Između škole i crkve nisu postajale jasne granice, učenici su u crkvi imali svoja posebna mesta sedenja kao i u školi, njihova redovna obaveza bila je da prisustvuju službi i pišu izveštaje o propovedima, ponedeljkom su ceo školski dan imali časove veronauke. Prve reči koje je Frebel čuo od učitelja bila je njemu draga i dobro poznata molitva: »Potraži u sebi carstvo Božje«. U četrdeset petoj godini Frebel piše: »Možda je jednostavno dečje srce već tada osećalo da su ove reči osnova i spas njegovog budućeg života /.../« (Frebel, 1827; 15).

Pored religijskog zanosa, još jedan idejni krug kome je Frebel celim srcem pripadao – obožavanje prirode, ima korene u njegovom ranom detinjstvu. Otac je bio vešt baštovan, posvećen biljkama koje je gajio u kućnom vrtu. Frebel pamti zajednički rad sa ocem u bašti kao retke spokojne momente svoga detinjstva: »U ranom detinjstvu za mene su život duše i život prirode bili usko povezani. I danas kao odrastao čovek još uvek u bubicama mogu da vidim anđele koji mi otvaraju veliki božji hram prirode. Imao sam ono što mi je bilo potrebno, crkvi je bila dodata priroda, religioznom hrišćanskom životu, život prirode. /.../ Cela priroda nas uči da razlikujemo dobro od zla,

čak i svet kristala i stena, iako ne tako neposredno kao, na primer, biljke i cveće« (Frebel, 1827; 18).

Odluku da mladi Frebel dalje školovanje nastavi u Štadilmu i da staranje o njemu prepusti ujaku Hofmanu,⁴ otac je doneo na nagovor svoje druge žene. Po maćehi Frebel je bio »teško« dete koje je uvek biralo pogrešan način da nešto uradi, čak i onda kada su mu namere bile dobre. Očevu kuću napušta sa nepunih jedanaest godina. Ujak koji je izgubio ženu i dete prihvata ga sa ljubavlju. Upisuje Frebela u lokalnu srednju školu u Štadilmu. Frebel se prvi put nalazi u podržavajućoj sredini, razvija se duhovno i fizički u novom pravcu. U očevom domu zabranjivali su mu da izlazi izvan kućnog dvorišta, u Štadilmu on je slobodan da luta varošicom; u osnovnoj devojačkoj školi on je usamljen, u srednjoj školi stiče prijatelje; novi veroučitelj ne samo da nije zabranjivao igru, već je podsticao dečake i sam učestvovao u igrama. Takođe, u svojim predavanjima veroučitelj otvara teme za koje je u Frebelu, budući solidno teološki obrazovanom, imao odličnog sagovornika. Opisujući program srednje škole, Frebel piše da je veronauka sadržajem daleko prevazilazila mogućnosti razumevanja učenika; da je klasični metod učenja latinskog jezika, koji se zasnivao na upamćivanju citata i stihova, davao slabe ili nikakve rezultate; da je aritmetiku rado učio (uzima privatne časove), mada se kasnije na Pestalocijevom institutu pokazalo da je znanje koje je stekao u srednjoj školi oskudno, uglavnom površno i nepovezano; da je u prirodnim naukama metoda poučavanja stara, »govorilo se mnogo, a realno znalo malo« i da je metod u kome su reči išle ispred stvari prevladavao u većini predmeta.

Ujakov mirni dom koji mu je pružao osećanje sigurnosti i spokojstva, Frebel napušta u petnaestoj godini. Dva starija brata već su bila na studijama u Jeni i otac nije bio spreman na dodatne izdatke za Frebelovo dalje školovanje. Frebel je želeo da se posveti agrikulturi, ali ga otac šalje poznaniku šumaru da nauči šumarstvo i geometriju. Bavljenje šumarstvom deo je porodične tradicije – Frebelov deda bio je šumar. Dve godine šegrtovanja (1797–1799) bile su ispunjenje učenjem, ali ne po »učiteljevom« već po Frebelovom programu. Mada je šumar bio cenjen u svom poslu, nije imao talenat da svoje znanje prenese na učenika. Frebel sam uči šumarstvo iz knjiga koje pozajmljuje u biblioteci. Upoznaje lokalnog doktora, biologa samouka, od koga dobija odlične knjige iz botanike. Na svoju ruku uči matematiku, geometriju, pravi zemljišne planove kraja, sakuplja biljke i pravi kolekcije i herbarijume.

Godine 1799. šegrtovanje je završeno i Frebel se sprema za povratak kući. Na insistiranje starijeg brata Traugota, koji je bio student medicine u Jeni, dobija očevo odobrenje da upiše univerzitet. Program Frebelovih studija trebalo je da ga pripremi za stručnjaka u oblasti šumarstva i obuhvatao je sledeće predmete: matematiku, aritmetiku, algebru, geometriju, mineralogiju, botaniku, prirodnu istoriju, fiziku, hemiju, računovodstvo, šumarstvo, arhitekturu, građevinu i upravljanje imanjem. Staro interesovanje za crtanje zemljišnih mapa i dalje je živo, nastavlja da pravi zemljišne karte. Na Univerzitetu postaje član Društva za istoriju prirode. Međutim, na trećoj godini studija zapada u finansijske poteškoće. Novac koji je od oca dobio za studije još ranije je pozajmio bratu Traugotu koji sada nije mogao da mu pomogne. U besparici pravi dugove zbog kojih je završio u univerzitetskom dužničkom zatvoru. Primoran je da se vrati kući, ali i ovoga puta ostaje u rodnom mestu veoma kratko. Otac mu umire 1802. godine i Frebel napušta Obervajzbah. Četiri naredne godine provodi putujući i radeći različite

⁴ Johan Kristofer Hofman, rođeni brat Frebelove majke.

poslove, najpre kao službenik Ministarstva za šumarstvo u Bambergu, zatim kao sekretar i računovođa na imanjima u Bajrojt i Maklenburgu.

Susret sa Pestalocijem

U dvadeset trećoj godini u Frebelu sazreva svest o tome da profesija koju mu je otac namenio ne odgovara njegovoj prirodi. Zahvaljujući sredstvima koja mu je u nasleđe ostavio ujak Hofman 1805. godine, odlazi u Frankfurt sa namerom da upiše studije arhitekture. Jedno slučajno poznanstvo izmeniće Frebelove planove i odrediti čitav njegov život. Reč je o poznanstvu sa Antonom Grunerom, Pestalocijevom učeničkom i sledbenikom. U Frankfurtu se pridružuje Grunerovoj zajednici učitelja. O novim prijateljima piše: »Ovde sam naišao na otvorene mlade ljude koji su me spontano prihvatili, naši su razgovori ubrzo postali slobodni, pričao sam otvoreno o sebi« (Frebel, 1827; 53). Gruner savetuje Frebela da odustane od arhitekture i postane učitelj. U leto 1805. godine, mladi Frebel prihvata mesto učitelja u Grunerovoj školi koja je osmišljena po Pestalocijevom modelu. Već u jesen 1805. godine, tri nedelje nakon što je prihvatio položaj učitelja, putuje u Švajcarsku u Pestalocijev Iverdon. Dve nedelje boravka na Pestalocijevom institutu snažno su uticale na Frebelove dalje pedagoške planove. »Reč vodilja u nastavi i vaspitanju u to vreme bio je Pestaloci, uskoro mi je postalo jasno da je to bila i ključna reč moga života. /.../ Njegovo ime na mene je delovalo kao magnet. /.../ Saznao sam da negde u Švajcarskoj živi čovek koji je sam naučio da čita, piše, računa. /.../ Ovo mi je dalo nadu« (Frebel, 1827; 54). Šta je Frebel naučio u Iverdonu? Budući da nema iskustva u nastavi, a ni pedagoško obrazovanje, Frebel ne ulazi u sistematsko preispitivanje Pestalocijevog modela vaspitanja; duh Pedagoškog instituta, međutim, jasno doživljava i prihvata.

U Grunerovoj školi Frebel radi sa decom osnovnoškolskog uzrasta. Predaje različite predmete. Opisujući rezultate svoga rada piše da je u geografiji uveo princip da deca najpre dobro upoznaju grad u kome žive (Frankfurt) i da od tog centra idu dalje. U crtanju i krasnopisu njegovi su učenici dobro napredovali. Frebelov nastavni rad odlično je ocenjen prilikom državne inspekcije škole.

Dve godine učiteljevanja dovoljne su da uvidi da je njegovo znanje nedovoljno, da treba da nastavi studije. U njemu se rađa ideja o »vaspitanju čoveka«, ali još nema potrebu da teorijski uobliči svoje pedagoško iskustvo. Napušta Grunerovu školu 1807. godine i prihvata položaj privatnog učitelja (tutora) na imanju barona Holchojzena u predgrađu Frankfurta. Zadužen je za vaspitanje i poučavanje tri dečaka. Frebel nije imao poverenja u efekte privatnog poučavanja, ali je novi položaj prihvatio da bi mogao da nastavi studije. Najpre se dogovara sa roditeljima da mu u potpunosti prepuste vaspitanje dece i da se ne mešaju u njegov rad. Kako je izgledalo Frebelovo poučavanje? U početnom opismenjavanju koristi Pestalocijevu *Knjigu za roditelje*, u aritmetici pridržava se Pestalocijevog priručnika *ABC aritmetike*, nastavu prirodnih nauka organizuje tokom dugačkih šetnji u prirodi. Ovde se rađa ideja da je neophodno da učitelj dobro upozna prirodu i karakter svojih učenika. Frebel piše: »Šta je cilj vaspitanja? Čovek živi u svetu objekata koji utiču na njega, na koje on želi da utiče, zato on mora da poznaje prirodu, njene uslove, njen odnos sa čovekom. Objekti imaju oblik, veličinu i broj. Svet je u ovom momentu za mene bio svet prirode, jer sam i sam bio zaokupljen prirodnim naukama. Tek kasnije ću u svoja razmišljanja uključiti svet ljudi, unutrašnji svet pojedinca /.../« (Frebel, 1827; 67).

Tutorstvo je Frebel iskoristio da još jednom poseti Pestalocijev institut. Ovoga puta u Iverdonu ostaje dve godine (1808–1810) i kao i učitelj i učenik. Saradnja sa velikim pedagogom značajno je uticala na Frebelove poglede: prihvata stanovište da se reči ne mogu učiti pre stvari, da je muzika deo kulturnog nasleđa sa višestrukim vaspitnim dejstvom, da je igra ključ za fizički i duhovni, intelektualni i moralni razvoj deteta. O načinu na koji je rešavao praktične pedagoške probleme piše: »Zagledao bih se u sebe, u lično iskustvo odrastanja i u prirodu i tamo zatražio pomoć. Nisam hteo da uznemiravam i ograničavam svoje učenike onim čime su mene u detinjstvu sputavali. Pomagali su mi moje samovaspitanje, samoučenje, samorazvoj i istraživanje prirode i života« (Frebel, 1827; 78).

Međutim, ni Pestaloci, niti njegovi sledbenici, nisu Frebelu mogli da pruže ono što mu je bilo potrebno. U Iverdonu nije našao sveobuhvatan model za kojim je tragao. On je nezadovoljan filozofskim osnovama Pestalocijevog sistema: Pestaloci je koncentrisan na realne potrebe siromašnih, Frebel hoće da vaspitava čoveka. Svoje misli saopštio je velikom učitelju i potom napustio Iverdon.

Osamostaljivanje – razvoj Frebelovog pedagoškog programa

Šest godina učiteljskog rada zauvek će promeniti pravac Frebelovog života. U dvadeset osmoj godini (1811), vraća se studijama. Najpre studira na Univerzitetu u Getingenu, sluša orijentalne jezike, prirodne nauke, istoriju, političku ekonomiju, a potom jedan semestar (1812) na Univerzitetu u Berlinu fiziku, hemiju i predavanja iz mineralogije kod profesora Vajca. Rat prekida njegove planove i 1813. godine pridružuje se Dobrovaljačkom odredu u ratu protiv Napoleona. U ratnim uslovima upoznaje buduće saradnike – Hajnriha Langental (1792–1883) i Vilhelma Midendorfa (1793–1853). Naredne dve godine radi kao asistent profesora Vajca u Mineraloškom muzeju Univerzietu u Berlinu, da bi se potom zauvek okrenuo pedagoškom radu.

Opšti nemački pedagoški institut u Grishajmu (Tiringija) Frebel osniva 13. novembra 1816. godine, a u leto 1817. godine premešta ga u Kajlhau. U početku Institut ima 6 učenika, tri sina njegovog pokojnog brata Kristofera i troje siročadi. Ubrzo Institut prerasta u pravu školu sa oko šezdeset učenika. Midendorf mu se pridružuje aprila 1817. godine, Langetal u septembru iste godine.

Frebel se 1818. godine ženi Henrijetom Vilhelminom Hofmaster (1780–1839), koja postaje domaćica Instituta. Ovu visokoobrazovanu ženu, Šlajermaherovu i Fihteevu učenicu, Frebel je upoznao dok je radio u Mineraloškom institutu u Berlinu. Zbog požrtvovanosti i veselosti kojom je svima davala primer, Henrijeta je veoma cenjena u maloj, skromnoj zajednici u Kajlhauu. Nesumnjiv je njen uticaj na Frebelove filozofske poglede. Njegov stariji brat Kristijan pridružuje im se 1820. godine sa svoje tri ćerke – Albertom (koja se udaje za Midendorfa), Emilijom (koja se udaje za Arnolda Baropa) i Elzom (koja se udaje za dr Šafnera, jednog od učitelja u Kajlhauu). U »Sećanjima na Fridriha Frebela«, Lujza Levin, njegova druga žena, iznosi da je stariji brat Kristijan uložio svu svoju imovinu u Frebelovu školu. Zahvaljujući ovim sredstvima, tokom 1822. godine završena je izgradnja svih potrebnih pomoćnih prostorija.

U jesen 1823. godine Midendorf dovodi svog sestrića Johana Arnolda Baropa (1802–1867), studenta teologije na univerzitetu u Haleu. Barop se 1828. godine trajno pridružuje školskoj zajednici u Kajlhauu, da bi posle Frebelove smrti postao njen direktor. Hajnrih Langetal, drugi Frebelov saradnik, 1825. godine ženi se devojkom koju

je Frebelova žena usvojila još pre njihovog braka. Članovi ove zajednice bili su, kao što vidimo, vezani i profesionalnim i rodbinskim vezama. U pismu profesoru Krausu, osim porodičnog kruga, Frebel kao članove zajednice spominje još samo nastavnika muzike Karla fon Hidburghauzena. Bilo je još učitelja koji su radili u Kajlhauu, kraće ili duže vreme, ali oni nisu istinski pripadali Frebelovoj zajednici.

O samom nazivu *Opšti nemački pedagoški institut* Frebel piše sa ne malom ironijom. On je zapravo želeo da se ova institucija zove Pedagoški institut, ali je morao da doda »nemački«: »Ja sam samo želeo da vaspitavam slobodoumne, nezavisne ljude. Da li znate ko želi da postane ili ko želi dovoljno da pati da bi postao slobodouman, nezavisan čovek? Vaspitanje Nemaca izgleda kao nešto posebno i ozbiljno, vaspitanje čoveka je maglovito, teško zamislivo, vuče na slepi entuzijizam« (Frebel, 1827; 106). Frebel smatra da je njegov institut model po kome treba reformisati čitav obrazovni sistem u Nemačkoj na takav način da se krene u potpuno suprotnom pravcu, a to znači da se pođe od procesa razvoja: »Uvesti ovaj smer u praktični pedagoški rad video sam kao svoju najvišu dužnost koju nikada ne smem da napustim, koju nikada ne smem da uzdrmam, jer čovek ne sme biti uzdrman svojom prirodom« (Frebel, 1827; 107). U školu u Kajlhauu Frebel unosi pedagoške novine: deca su se uvežbavala u stolarskom zanatu uz pomoć specijalno izrađenog »dečjeg« alata, sadržaj poučavanja naglašeno je povezivan sa aktivnostima u prirodi, polju i vrtu, učenici su sami uzgajali povrće za prehranu.

Rad u Institutu bio je početak velikog plana koji se rađa u Frebelu. Pestalocijev model on procenjuje kao empristički, zasnovan na posmatranju, tvrdi da su njegovi stavovi induktivno izvedeni iz prakse, nedovoljno teorijski zasnovani. O radu Instituta piše nekoliko eseja. Prvi članak, pod naslovom »Nemačkom narodu«, objavio je 1820. godine; 1821. godine objavljuje članak »Principi, ciljevi i život Opšteg nemačkog pedagoškog instituta u Kajlhauu« i »Aformizme«; 1822. godine piše članke »O nemačkom obrazovanju sa naročitim osvrtom na Opšti nemački pedagoški institut u Kajlhauu« i »O Opštem nemačkom pedagoškom institutu u Kajlhauu«; 1823. godine »Nastavak beležaka o Pedagoškom institutu u Kajlhauu«; 1824. godine »Božić u Kajlhauu«; 1826. godine izlazi Frebelova knjiga *Vaspitanje čoveka (Menschen Erziehung)* i nedeljni časopis »Časopis za porodično vaspitanje«. Tada su postavljene i osnove, kasnije popularne, *Frebelove pedagogije dečjih vrtova*.

Nestandardni program Frebelove škole, a još manje uobičajen za to vreme od nos učenika i učitelja – učenici i nastavnici jedni drugima nisu persirali i oslovljavali su se imenom, nosili jednostvanu odeću i dugu kosu, a sve ovo izazivalo je podozrenje konzervativne javnosti. Inspekcija i kritika njegovog rada, koje su delom posledica reakcije koja je besnela nakon zaključivanja tzv. Svete alijanse, pogađaju Frebelov institut. Pruska je zahtevala da se zatvore sva »гнезда demagoga«. Frebelovi učenici napuštaju školu. Broj učenika 1827. godine spao je na šest. Kreditore napadaju sa svih strana.

Frebel nije demoralisan. Uz podršku progresivnog vojvode od Majningena, pravi planove za otvaranje javne škole u Helbi, ali je od ove zamisli posle godinu dana odustao.⁵ Frebel prihvata poziv poznatog kompozitora Šnajdera da otvori školu i priprema učitelje u Vartenziju (Švajcarska). U Vartenzi stiže sa svojim sestrićem Ferdi-

⁵ Nakon što je dobio anonimno pismo, puno kleveta o Frebelu i njegovom radu, vojvoda traži od Frebela da krene u skromniji poduhvat i otvori neku vrstu eksperimentalne škole sa oko dvadesetak učenika. Frebel ne prihvata ovu ponudu.

nandom. Pridružuje im se i Barop. Šnajder im je obezbedio smeštaj, zamak sa nameštajem, bibliotekom, ali nije dozvoljavao da se grade nove zgrade. Zajednica je primorana da preseli svoju školu u Vilisau. 1832. godine škola u Vilisauu imala je oko 40 učenika. U samoj varošici, Frebelova zajednica nije dobro prihvaćena, naročito od crkvenog veća. Barop se vraća u Kajlhau, Frebelu se pridružuje Midendorf.⁶

Poziv da u Burgdorfu upravlja sirotištem 1836. godine prihvata i objavljuje esej »Nova godina 1836. zahteva obnavljanje života«. Drži kurseve za učitelje, čemu je naročito pogodovalo to što su u kantonu učitelji imali tromesečno odsustvo svake dve godine. Frebel je i dalje zaokupljen idejom da obučava darovite majke u pedagoškom radu i tako u praksu sprovede stav da je najranije detinjstvo presudno za ukupan čovekov razvoj. Švajcarsku napušta zbog bolesti žene i vraća se u Berlin. Henrijeta umire 1839. godine. Langetal i Ferdinand preuzimaju vođenje sirotišta u Burgdorfu sve do 1841. godine.

U tom trenutku u punom svetlu razvija se ideja o instituciji za vaspitanje male dece. Vojvoda od Majningena poklanja Frebelu lovačku kuću zvanu Marijental. Frebel se smešta u Blakenburg koji je na dva sata udaljen od Kajlhaua. U Blakenburgu 1837. godine otvara Institut za igru i aktivnost. On traži pogodno ime za svoju školu. O ovome Barop piše: »Frebel je stalno ponavljao – kada bih samo mogao da nađem prikladno ime za moju školu. Blakenburg je bio ispred nas, on je odjednom stao, a oči su mu zasvetlucale. Onda je viknuo u planine tako da je eho nosio glas u nebo: 'Eureka! Pronašao sam!' Dečji vrt biće naziv moje institucije« (Barop, 1862; 124).

Dečji vrt predstavljao je vrhunac Frebelove pedagoške misli i prakse. U dnevnim novinama »Allgemeiner Anzeiger der Deutschen« Frebel 19. marta 1839. godine objavljuje programski članak u kome između ostalog piše: »Što duže razmatramo aktuelne metode vaspitanja, jasnije uočavamo da deci u predškolskom uzrastu nedostaje vaspitanje koje bi bilo u skladu sa njihovim sadašnjim i budućim potrebama, vaspitanje koje uzima u obzir i duhovni i fizički aspekt deteta. Primećujemo da ako detetu predškolskog uzrasta nije pruženo vaspitanje koje uzima u obzir njegov razvoj, ono će ostati bez baze za zadatke koji ga čekaju u školi i kasnije u životu uopšte. Stvoriti ovu osnovu zadatak je koji me je pratio ceo život, bio sam ga svestan ovih 30 godina mog rada u pedagoškom polju. Naročito tokom poslednjih godina, predstavio sam svoje ideje učiteljima i roditeljima svih društvenih slojeva, koji su ih razmatrali i složili se sa mnom da sadašnjost i budućnost celog čovečanstva zavisi od pažljivog razmatranja i zaokruženog duhovnog i fizičkog ranog vaspitanja i da danas škola i život u celini ne pružaju potrebnu osnovu. Da ostvarim ovaj zadatak, težio sam sve više, naročito poslednjih godina. /.../ Uočio sam da je osnovni uzrok problema to što se nedovoljno uzima u obzir dečja volja za aktivnošću i zato sam se posvetio stvaranju ustanove za ovu svrhu. Ustanove koja ima moto *Dođite i živimo za našu decu*, koja ima za cilj da dâ u ruke roditeljima, porodicama, učiteljima koherentan sistem igrovnih aktivnosti. Ove igre ne samo da neguju unutrašnju težnju deteta za aktivnošću, već one, takođe, imaju za cilj da nauče da je neposredno dečje okruženje sredstvo za igru i zanimanje i da ima vaspitni smisao« (Liebschner, 2002).

U 58. godini života, 28. juna 1840. godine, Frebel otvara Dečji vrt u konferencijskoj sali Gradske kuće u Bad Blankenburgu. U godinama koje slede, putuje širom Nemačke da bi učitelje upoznao sa svojim metodom. Drži predavanja i kurseve za obu-

⁶ 1841. godine vraćaju se u Kajlhau.

ku vaspitača u Getingenu, Frankfurtu, Drezdenu. Njegove slavne *Materinske pesme* (*Mutter und Koselieder*) izlaze 1844. godine. Reč je o seriji pesama osmišljenih kako bi majke pružile čulnu stimulaciju i vaspitnu igru deci u prvim godinama života.

Frebelov Dečji vrt razlikovao se od predškolskih ustanova koje su u to vreme vodile crkve (Bewahranstalten, Kleinkinderschulen). Crkvene ustanove bile su namenjene siromašnoj i napuštenoj deci. Pedagogija se u njima zasnivala na tradicionalnoj hrišćanskoj doktrini praroditeljskog greha, u njima su uglavnom radili muškarci, ponekad protestanski đakoni. Nasuprot ovim ustanovama, Frebel je osmislio dečji vrt za sve klase, hrišćane i Jevreje, i zaposlio žene kao vaspitačice. Od 1848. do 1852. otvoren je 31 dečji vrt.

Pokret dečjih vrtova uticao je na jedan veoma radikalni eksperiment u obrazovanju žena. 1849. godine Emili Vastanfeld, Johana Goldsšmit i Berta Majer Traun osnovale su u Hamburgu Akademiju za koju je program napisao Karl Frebel, Frebelov nećak, sa ženom Johanom. Program se zasnivao na filozofskim i pedagoškim idejama Fridriha Frebela, uključivao je i obrazovanje za rad u dečjem vrtu kao deo ambicioznog plana da se pomogne profesionalna karijera žena i promeni položaj žene u javnoj sferi. U programu škole kombinovane su akademske discipline i praktična obuka koju je vodio Fridrih Frebel. Tako je Frebel došao u vezu sa radikalnim feminističkim pokretom i ovo je bio jedan od razloga da konzervativni režim, koji je slomio revolucionarni pokret u Pruskoj, zabrani Frebelove dečje vrtove. Pruski ministar obrazovanja Karl fon Raumer optužio je dečje vrtove da su centri ateizma i anarhije. Ostale nemačke države prate primer Pruske.

Poslednje godine života

Zajednici u Kajlhauu se 1845. godine pridružuje Lujza Levin, buduća Frebelova supruga, kao polaznica šestomesečnog kursa za vaspitačice. U »Sećanjima« Lujze Levin opisan je Frebelov rad tokom poslednjih godina života. On nije imao naročito aktivnu ulogu u samoj školi, zaokupljen je idejom o obrazovanju majki, u čestim sporovima sa Arnoldom Baropom koji ne dozvoljava da se novac iz školskog fonda koristi za propagiranje novog projekta. Barop je vešt u vođenju finansija, škola u Kajlhauu je zahvaljući njegovom talentu u računovodstvu ušla u stabilniji period i on smatra svojom dužnošću da Frebela odvuče od nesigurnih projekata. Za razliku od Baropa, štedljivog i opreznog upravitelja škole u Kajlhauu, Midendorf je uvek bio spreman na svaku žrtvu za Frebelove ciljeve.

Lujza Levin opisuje Frebelov rad sa polaznicama kursa za vaspitačice. Koristio je najobičnija svakodnevna dešavanja da započne poučavanje, jednom je to proslava rođendana, drugi put šetnja, nekada je to led koji se uhvatio na prozorima dnevne sobe... Deo kursa bila je i organizovana igra sa seoskom decom koju je nadgledao Midendorf. Kurs je prekidano zbog čestih Frebelovih putovanja u cilju propagiranja ideje o obuci vaspitačica. Jedno od predavanja održao je 1848. godine učiteljima, direktorima škola, roditeljima i uglednim građanima u Rudolsštatu. Predavanje je primljeno sa oduševljenjem i Frebela pozivaju u Drezden. Tamo ostaje tokom 1849. godine, poučava učitelje svome metodu i drži predavanja o svom pedagoškom konceptu.

O Frebelovim poslednjim godinama života piše i baronesa Fon Marenholc-Bilov (1811–1893), koja ga je upoznala u proleće 1847. godine kada se vratio u rodnu Tiringiju da u Libenštajnu otvori *Institut za razvoj jedinstva života putem vaspitanja*. Ba-

ronesa piše da su Frebela meštani nazivali »starom ludom«, začuđeno posmatrajući njegovu igru sa decom. Frebel je prihvatio poznanstvo sa baronesom, željan razgovora sa nekim ko će ga razumeti i prihvatiti: »Visok, suv čovek duge sede kose vodio je trupu seoske dece uzrasta od tri do osam godina, uglavnom bosonoge, na brdo da se igraju i pevaju. Strpljenje starca nagnalo me je na plač. Igra je započela i ja sam mu se obratila rečima: 'Vidim da ste zauzeti vaspitanjem ljudi'. Složio se i rekao: 'Ostali neće doći ako ih ne vaspitamo, zato moramo početi od dece'. /.../ Pratio me je u povratku u Bad Libenštajn, oko pola sata udaljen. Razgovarali smo o razočaranju u demokratski pokret iz 1848: 'Ni do čega ne može doći bez borbe', rekao je, 'grom ne stvara ništa sam od sebe, samo pročišćava vazduh. Novo seme mora da se poseje ako želimo da drvo procveta humanizmom. Ne možemo da odvajamo sadašnjost od prošlosti, niti od budućnosti. Prošlost, sadašnjost, budućnost, jesu trojstvo vremena. U deci je seme budućnosti'« (Marenholtz-Bülow, 1887).

Baronesa uvodi Frebela u aristokratske porodice, organizuje posete učitelja, članova školskog veća, direktora gimnazija. Organizovala je da, u to vreme priznat pedagog Adolf Disteverg poseti Frebelovu školu. Baronesa je u memoarima zabeležila da je Disteverg u početku molio da ga »poštedi razgovora sa čovekom koji ne razlikuje igru od poučavanja«. Ipak je posetio Frebela i, neočekivano, zauvek promenio mišljenje. Govorio je: »U Frebelu ima nečega proročanskog.« Disteverg je »preobraćen«, postaje veliki podržavalac Frebelovog metoda. O tome svedoči podatak da je već sledećeg leta njegova ćerka postala Frebelov učenik. O ovom, poslednjem kursu koji je Frebel držao u proleće 1850. godine, Lujza Levin piše: »Voleo je da poučava u šetnji, usmerio bi našu pažnju na građu stena, mahovinu koja se bori za život na steni, opstajući snagom principa života.« Okupljao je decu iz susednih sela. Učitelji, polaznici kursa, plaćali su malo ili su učili besplatno, a zauzvrat su sa decom radili posebne programe. Tako je izvesni gospodin Koh držao nastavu muzičkog i na taj način plaćao specijalne časove o Frebelovom pedagoškom sistemu.

Baronesa Fon Marenholtz-Bilov provodi leto 1851. godine u Libenštajnu i bila je uz Frebela 7. avgusta kada je stigla vest iz Berlina da su dečji vrtovi zabranjeni. Prusku su sledile ostale nemačke države. Zabrana je bila posledica gušenja revolucije iz 1848. godine, nakon koje je nastupila reakcija. Sva Frebelova objašnjenja i zahtevi za inspekcijom dečjih vrtova nisu pomogli. Septembra 1851. godine Frebel okuplja sledbenike i organizuje seminar o svom metodu. Iste godine izlazi »Časopis za Frebelove vaspitne ciljeve«.

U 69. godini života, 1851. godine, Frebel se ženi tridesetšestogodišnjom Lujzom Levin. Sledeće godine pozvan je na Pedagoški kongres u Goti kojim je rukovodio Teodor Hofman. Pozdravljen je velikim buketom ruža.

Nakon kraće bolesti, 21. juna 1852. godine u pola sedam uveče Frebel umire. Midendorf piše: »Kao dete, Fridrih Frebel, prijatelj dece i apostol dečje sreće, zaspao je. Bez borbe i bola, okončao je život čovek koji nikada nije imao egoističnu misao već je celim bićem bio posvećen čovečanstvu i detinjstvu.« Opelo je služio Ernest Luter, disident porodice Luter koga je Frebel 1817. godine primio, zajedno sa njegovim bratom i spasao od bede u koju su zapali. Ernest je 1852. godine napravio prvi nadgrobni spomenik koji u osnovi, po zamisli Vilhelma Midendorfa, ima krug, valjak i kocku, Frebelov drugi dar.

Širenje pokreta za dečji vrt

Nakon Frebelove smrti, njegovi saradnici nastavljaju rad u Kajlhauu pod Midenendorfovom vođstvom. Na Pedagoškom kongresu u Salcungenu 1853. godine Midenendorf predstavlja Frebelov metod. Iste godine umire. Dečji vrt u Kajlhauu jedno vreme vodi Lujza, da bi 1854. godine prihvatila mesto direktora Javnog vrtića u Hamburgu, gde nastavlja da obučava učiteljice Frebelovom metodu. Arnold Barop takođe dobija priznanje, univerzitet u Jeni dodeljuje mu zvanje počasnog doktora nauka, a princ od Rudolsštata imenuje ga za ministra obrazovanja.

Posle zabrane dečjih vrtova u Nemačkoj, baronesa Fon Marenholc-Bilov započinje snažnu kampanju promovisanja vrtića u evropskim zemljama. Pomogla je otvaranje vrtića u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji i Italiji. Nakon ukidanja zabrane, organizuje dečji vrt i školu za vaspitačice u Berlinu, koja je kasnije premeštena u Drezden.

Nakon neuspeha revolucije iz 1848. godine, mnogi liberalni intelektualci napuštaju Nemačku. Među njima su i Frebelovi sledbenici. Oni će evropske zemlje upoznati sa dečjim vrtom. Frebelova učenica Berta Rong sa mužem Johanom odlazi u Englesku i u Hampstedu otvara prvi dečji vrt 1854. godine, a njena sestra Margareta odlazi u SAD i otvara prvi dečji vrt u Viskonsinu 1856. godine. Prvi dečji vrt u Rusiji otvoren je 1865. godine u Odesi, a 1876. godine u Tokiju. Pokret za dečji vrt postaje internacionalan. Paradoksalno, ali upravo je zabrana dečjih vrtova u Nemačkoj otvorila vrata dečjim vrtovima u drugim evropskim zemljama.

Šezdesete i sedamdesete godine jesu period povratka dečjih vrtova u Nemačku, a od 1872. godine dečji vrtovi postaju deo obrazovnog sistema u Austrougarskoj. U Berlinu je 1860. godine osnovano *Frebelovo društvo*. Frebelova nećaka i učenica Henrijeta Šreder-Brojman (1827–1896) 1873. godine u Berlinu osniva ustanovu za obrazovanje vaspitačica, *Pestaloci - Frebelov dom*.

Pojava vaspitačica zauvek je promenila vaspitanje čoveka.

Hronološki pregled ključnih događaja u životu Fridriha Frebela

21. april 1782. god.	Rođen je Fridrih Vilhelm Avgust Frebel kao šesto dete pastora Johana Jakoba i Jakobine Elenore Frederike Hofman u Obervajzbahu pored Rudolsštata (Tiringija).
7. februar 1783. god.	Smrt Frebelove majke.
1792. god.	Ujak Hofman preuzima brigu o desetogodišnjem Frebelu. U Štadilmu Frebel završava srednju školu.
1797–1799. god.	Frebel uči šumarstvo u Nojhausu (Tiringijska šuma).
1799–1801. god.	Studije prirodnih nauka na univerzitetu u Jeni. Prekida studije zbog nedostatka sredstava.
1801. god.	Upravljanje imanjem u Hildburghauzenu.
10. februar 1802. god.	Očeva smrt.
1803. god.	Službenik Ministarstva za šumarstvo u Bambergu.
1804. god.	Sekretar na državnom imanju Fon Foldersdorfa u Bajrojt, a potom računovođa na imanju Fon Devica u Gros Milohou u Meklenburgu.
1805. god.	Smrt ujaka Hofmana. Frebel radi kao učitelj u Frankfurtu u školi koja je organizovana po

	Pestalocijevom modelu. Posećuje Iverdon na dve nedelje, poznanstvo sa J. H. Pestalocijem.
1807. god.	Privatni učitelj u porodici Holzhausen (vaspitava tri sina Karoline fon Holzhausen) u predgrađu Frankfurta.
1808–1810. god.	Zajedno sa učenicima boravi u Iverdonu u Pestalocijevom institutu.
1811. god.	Studije prirodnih nauka (fizike, hemije i mineralogije) na Univerzitetu u Getingenu.
1812. god.	Studije mineralogije na Univerzitetu u Berlinu kod profesora Vajca.
1813–1814. god.	Učestvuje u dobrovoljačkim trupama u ratu protiv Napoleona. Upoznaje Hajnriha Langental i Vilhelma Midendorfa.
1814–1816. god.	Asistent profesora Vajca u Mineraloškom muzeju na Univerzitetu u Berlinu.
13. novembar 1816. god.	Osniva Opšti nemački pedagoški institut u Grishajmu.
1817. god.	Premeštanje Instituta u Kajlhau. U Kajlhau dolaze Langetal i Midendorf.
1818. god.	Ženidba Henrijetom Vilhelminom Hofmaster.
1820. god.	Izlazi esej »Nemačkom narodu« u kojem Frebel predstavlja svoje pedagoške stavove i praksu.
1821. god.	Objavljuje eseje »Principi, ciljevi i život Opšteg nemačkog pedagoškog instituta u Kajlhau« i »Aformizme«.
1822. god.	Objavljuje eseje »O nemačkom obrazovanju sa naročitim osvrtom na Opšti nemački pedagoški institut u Kajlhau« i »O Opštem nemačkom pedagoškom institutu u Kajlhau«.
1823. god.	Objavljuje esej »Nastavak beležaka o Pedagoškom institutu u Kajlhau«.
1824. god.	Izlazi esej »Božić u Kajlhau«.
1826. god.	Objavljuje svoju prvu knjigu <i>Vaspitanje čoveka (Menschen Erziehung)</i> . Osniva nedeljni »Časopis za porodično vaspitanje«.
1827. god.	Pismo vojvodi od Majningena.
1828. god.	Pismo profesoru Krausu. Arnold Barop se pridružuje Frebelovoj zajednici.
1829. god.	Uz podršku vojvode od Majningena, piše plan za otvaranje Nacionalnog Pedagoškog instituta u Helbi.
1831. god.	Prihvata poziv iz Švajcarske da otvori školu i priprema učitelje u Vartensiju.
1832. god.	Škola se seli u Vilisu.
1835. god.	Otvora sirotište u Burgdofu. Objavljuje esej »Nova godina 1836. zahteva obnavljanje života«.
1836. god.	Napušta Burgdof i odlazi u Berlin. Langetal preuzima vođenje sirotišta u Burgdofu sve do 1841. godine.

1837. god.	Otvora prvi Dečji vrt u Blakenburgu.
1838. god.	Drži predavanja i kurseve za obuku učitelja u Getingemu, Frankfurtu i Drezdenu.
1839. god.	Umire Frebelova prva žena Henrijeta Vilhelmina Hofmaster (1780–1839).
1842. god.	Drži kurseve za učitelje u Blekenburgu.
1844. god.	Izlazi knjiga <i>Materisnke pesme (Mutter und Koselieder)</i> . Dalja putovanja po Nemačkoj u cilju širenja ideja dečjeg vrata.
1848. god.	Drži predavnje na Učiteljskom kongresu u Rudolsštatu. Ponovo putuje u Drezden i drži predavanja učiteljima.
1849. god.	Osnivanje Instituta za razvoj jedinstva života putem vaspitanja u Bad Libenštajnu pored Majningena.
1850. god.	Izlazi »Nedeljni pedagoški časopis«.
1851. god.	Drugu brak – sa Lujzom Levin – u 68. godini života. Izlazi »Časopis za Frebelove vaspitne ciljeve«.
1852. god.	Učestvuje na Pedagoškom kongresu u Goti kojim rukovodi Teodor Hofman.
21. jun 1852. god.	Smrt velikog pedagoga.

Literatura:

1. Banović, A. (1952): »Fridrih Frebel – povodom stogodišnjice smrti«, Savremena škola (Beograd), br. 5–6, str. 32–44;
2. Barop, A. (1862): *Critical moments in the Froebel community*; [www.http//projectgotenberg](http://projectgotenberg);
3. Despotović, P. (1902): »Fridrih Vilhelm Avgust Frebel«, u *Istoriska pedagogika za učitelje i učiteljice srpskih narodnih škola*, Beograd, str. 316–320;
4. Froebel, F. (1886): *Autobiography of Friedrich Froebel – Letter to the duke of Meiningen & Letter to Krause* (translated by E. Michaelis and H. K. Moore), London, Swan Sonnenschein;
5. Frebel, F. (1960) : »Vaspitanje čoveka«, Zbirka tekstova pedagoških klasika, str. 346–354;
6. Froebel, F. (1885): *The Education of Man*, (translated by J. Jarvis), New York, A. Lovell & Co;
7. Froebel, F. (1891): *Froebel's letters on the kindergarten*, Edited and Annotated by Emilie Michaelis and H. Keatley Moore London: Swan Sonnenschein & Co.;
8. Froebel, L. *Rreminscences on Friedrich Froebel*, [www.http//projectgotenberg](http://projectgotenberg);
9. Hesen, S. (1935): »Frebel i Montesori«, Učitelj, 15 (49), br. 2, str. 81–96;
10. Liebschner, J. (2001). *A child's work: Freedom and guidance in Froebel's educational theory and practice*. Cambridge: Lutterworth;
11. Lorenc, R. (1930): »Fridrih Frebel i moderna pedagogika«, Učitelj, 10 (43), str. 763–770;
12. Marenholtz-Bülow, M. Von (1887): *Reminiscences of Friedrich Froebel* (translated by M. Mann), London;
13. Spevak, Z. (2007): »Komenski, Frebel, Montesori – od individualnog ka univerzalnom«, Pedagogija (Beograd), br. 2, str. 175–181.

FRIEDRICH FEBEL – ON THE 225TH BIRTH ANNIVERSARY

***Summary:** It is 225th birth anniversary of a great German pedagogue Wilhelm August Febel. We have dealt with Febel's professional life in this paper, presenting at the same time key moments of his private life. Febel's biography has been scarcely studied, whereas in foreign pedagogical historiography of the recent decades, there has been stress on research of the movement of children's gardens, participation of women in them and institutionalisation of the education of pre-school teachers.*

We have tried to give a review on Febel's life in this paper and practical pedagogical work from the aspect of forming ideas which gave him an internal space for history of pedagogy. We used autobiographical and biographical sources which had not been used in our reference books.

***Key words:** Friedrich Febel, children's garden, education of pre-school teachers.*

* * *

ВОСПИТАНИЕ ЧЕЛОВЕКА: ПРИМЕР ФРЕБЕЛЯ – ПО ПОВОДУ 225 ЛЕТ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ

***Резюме:** В этом году исполняется 225 лет со дня рождения крупного немецкого педагога Фридриха Вилхелма Фребеля. Мы в своем труде занимались профессиональной работой Фребеля, учитывая, одновременно, важнейшие моменты его частной жизни. У нас биографии Фребеля уделялось мало внимания в то время как в зарубежной педагогической историографии последних десятилетий стали очень интересными темы исследования детских садов, участия женщин в них, затем институционализация подготовки воспитательниц.*

В настоящем труде мы стараемся показать жизнь Фребеля и его практическую работу именно с аспекта формирования идей, которые обеспечили ему постоянное место в истории педагогики. Мы использовали автобиографические и биографические источники, к которым наша литература не прибегала до сих пор.

***Ключевые слова:** Фридрих Фребель, детский сад, подготовка воспитательниц.*